

कक्षीवान् दैर्घतमस औशिजः। इन्द्रो विश्वे देवा वा। त्रिष्टुप्।

कदित्था नूँः पात्रं देवयतां श्रवद्गिरो अङ्गिरसां तुरण्यन्।

प्र यदानद्विश आ हर्म्यस्योरु क्रंसते अध्वरे यजत्रः ॥ १.१२१.०१

तुरण्यन्- प्रेरयन्। कत्- कदा। इत्था- इत्थम्। नून्- नरान्। पात्रम्- रक्षिता। देवयताम्- द्योतनशीलकामानाम्। अङ्गिरसाम्- अङ्गनशीलानामुपासकानाम्। गिरः- मन्त्रान्। श्रवत्- शृणुयात्। यदा। हर्म्यस्य- हर्म्योपलक्षितस्वर्गस्य। विशः- जनान्। देवकामजनानिति भावः। प्र- प्रकर्षेण। आ- आभिमुख्येन। आनट्- प्राप्नोति। तदा। यजत्रः- यज्ञपालक इन्द्रः। अध्वरे- हिंसारहितसर्वभूतहितकर्मणि। उरु- विस्तीर्णतया। क्रंसते- क्रमते ॥१॥

स्तम्भीद्ध द्यां स धरुणं प्रुषायद्भुर्वाजाय द्रविणं नरो गोः।

अनु स्वजां महिषश्चक्षत ब्रां मेनामश्वस्य परि मातरं गोः ॥ १.१२१.०२

द्याम्- चित्ताकाशम्। स्तम्भीत्- रुरोध। ऋभुः- उरु भासमानः। नरः- मनुष्यभूत उपासकभूत इति भावः। उपासकमाविश्य कर्म कुर्वाण इन्द्र एव उपासक इति स्तुतः। वाजाय- शोभनगतये। वज गतौ। सः- असाविन्द्रः। गोः द्रविणम्- चिद्रश्मिसंपदम्। धरुणम्- उदकोपलक्षितमूलशक्तिप्रवाहम्। उदकनामैतत्। प्रुषायत्- कामयते। प्रुष स्नेहादिषु। महिषः- महात्मेन्द्रः। अश्वस्य- प्राणसंबन्धिनः। मेनाम्- मान्याम्। गोः- चिद्रश्मेः। मातरम्- जननीम्। स्वजाम्- स्वसाधनादुद्भूताम्। ब्राम्- उपासकवरणं कुर्वतीमुषसं ज्ञानोदयदेवताम्। अनु- अनुसन्धानार्थम्। पुनः पुनः। चक्षत- पश्यति। अन्वभवदिति भावः ॥२॥

नक्षद्ववमरुणीः पूर्वं राट् तुरो विशामङ्गिरसामनु द्यून्।

तक्षद्वज्रं नियुतं तस्तम्भ्यां चतुष्पदे नर्याय द्विपादे ॥ १.१२१.०३

चतुष्पदे- मृगसमूहाय । द्विपदे नर्याय- मनुष्यसमूहाय । तुरः- प्रेरकः सन् । अङ्गिरसाम्-
अङ्गनशीलानाम् । विशाम्- जनानाम् । पूर्व्य- प्राचीनम् । हव्यम्- आह्वानम् । नक्षत्- आगच्छति ।
नक्ष गतौ । द्यून् अनु- अनुदिवसम् । अरुणीः- उषसः । राट्- राजयन् । नियुतम्- नितरां
वीर्ययुक्तम् । वज्रम्- स्वायुधम् । तक्षत्- तनूचकार ॥३॥

अस्य मदे स्वयं दा ऋतायापीवृतमुखियाणामनीकम् ।

यद्ध प्रसर्गे त्रिकुम्भिवर्तदपद्रुहो मानुषस्य दुरो वः ॥ १.१२१.०४

अस्य- एतस्य रसस्य । मदे- अनुभवहर्षे । ऋताय- प्रकृतिनियतिभूताय सत्याय । स्वयं-
ज्योतिष्मन्तम् । अपीवृतम्- गिरिमेघोपलक्षितजडे पिहितम् । उस्त्रियाणामनीकम्- चिद्रश्मिसमूहम् ।
दाः- पुनरस्माकं दत्तवानसि । यत्- यदा । त्रिकुम्भ- लोकत्रयनायक इन्द्रः । प्रसर्गे-
चिद्रश्मिसर्जनाय । निवर्तत्- स्वात्मानमेव प्रति निवर्तते । मानुषस्य- उपासकस्य । द्रुहः-
द्रोहभावनाः । अप- निःसारयन् । दुरः- स्वर्गद्वाराणि । वः- वृणोति ॥४॥

तुभ्यं पयो यत्पितरावनीतां राधः सुरेतस्तुरणे भुरण्यू ।

शुचि यत्ते रेक्ण अयजन्त सबर्दुघायाः पय उस्त्रियायाः ॥ १.१२१.०५

तुरणे- वेगिने । भुरण्यू- जगद्धारिण्यौ । पितरौ- द्यावापृथिव्यौ । सुरेतः- उत्पादनसमर्थम् । राधः-
संसिद्धिम् । पयः- सारभूतां शक्तिम् । अनीतम्- अनयताम् । सबर्दुघायाः- शोभनदोग्ध्र्याः ।
उस्त्रियायाः- धेनोः । पयः- क्षीरम् । चिद्रश्मिजज्ञानप्रतीकभूतमेतत् क्षीरम् । शुचि- परिशुद्धम् ।
रेक्णः- धनम् । ते- तुभ्यम् । आ- आभिमुख्येन । अयजन्त- प्रायच्छन् ॥५॥

अध॒ प्र जज्ञे॑ तर॒णिर्मम॑त्तु प्र रौच्य॒स्या उ॒षसो॑ न सूरः॑ ।

इन्दु॒र्येभिरा॑ष्ट॒ स्वेदु॑हव्यैः स्रु॒वेण॑ सि॒ञ्चञ्ज॒रणा॑भि धाम॑ ॥ १.१२१.०६

जरणा- स्तव्यः । येभिः- यैः । स्वेदुहव्यैः- आत्मभावनाख्यहव्यैः । इन्दुः- रसः । आष्ट- अनुभूतः । तैः । धाम- अध्यात्मसाधनभूमिकाम् । स्रुवेण- स्रुवपात्रोपलक्षितरसोपलब्धिस्थानेन । अभि- अभितः । सिञ्चन्- रसं सिच्यमानः सन् । सिच क्षरणे । अध- इदानीम् । तरणिः- तारकः सन् । प्रजज्ञे- अस्मद्ब्रह्मदये प्रजातः । अस्याः- एतस्याः । उषसः- समाधिभावनादेवतायाः । सूरः- आत्मसूर्यः । न- इव । प्र- प्रकर्षेण । रोचि- रोचते । ममत्तु- स इन्द्र अस्मानानन्दयतु । मदी हर्षे ॥६॥

स्वि॒ध्मा यद्व॒नधि॑तिरप॒स्यात्सू॒रो अ॒ध्वरे॒ परि॒ रोध॑ना गोः॑ ।

यद्व॒ प्रभा॑सि कृ॒त्व्याँ अनु॒ द्यू॒नन॑र्विशे प॒श्विषे॑ तुराय॑ ॥ १.१२१.०७

स्विध्मा- शोभनदीप्तिमान् । वनधितिः- वननीयधारणायुक्तः । अपस्यात्- अपां तदुपलक्षितमूलशक्तिप्रवाहाणां वर्षको भवति । सूरः- प्रेरकः । अध्वरे- ध्वररहितसर्वभूतहिताध्यात्मसाधने । गोः- चिद्रश्मेः । रोधना- आवरणानि । परि- परितो निवारयति । अनर्विशे- अनसा वाहनोपलक्षितलक्ष्यप्रापकगत्या परमार्थलक्ष्ये प्रविशते । तुराय- वेगवते । पश्विषे- पशूपलक्षितचिद्रश्मिकामाय । कृत्व्यान्- शोभनकर्ममयान् । द्यून्- दैवप्रज्ञामयान् दिवसान् । अनु । प्रभासि- प्रकाशयसि । ह- आश्चर्यम् ॥७॥

अ॒ष्टा म॒हो दि॒व आदो॑ ह॒री इ॒ह द्यु॒म्नासा॒हम॒भि यो॒धान॑ उत्स॑म् ।

हरि॒ यत्ते॑ म॒न्दिनं॑ दु॒क्षन्वृ॒धे गो॒रभ॑सम॒द्रिभि॒र्वाता॑प्यम् ॥ १.१२१.०८

महः- महतः । दिवः- चिदाकाशस्य । अष्टा- अनुभवकरौ । हरी-
अश्वोपलक्षिताकर्षणशक्तिभूतप्राणौ । इह- अत्र साधनभूमिकायाम् । आदः- अनुभावय ।
द्युम्नसाहम्- अस्मदात्मज्योतिर्नाशि यतमानम् । उत्सम्- उस्त्रावयितारम् । योधानः- योद्धा सन् ।
अभि- अभिभव । ते- भवतः । वृधे- वृद्धयै । हरिम्- आकर्षणशक्तिसंपन्नम् । मन्दिनम्- हर्षकरं
तृप्तिकरम् । गोरभसम्- चिद्रश्मिबलम् । वाताप्यम्- प्राणेनाप्तव्यं रसम् । अद्रिभिः-
स्थैर्यप्रतीकग्रावभिः । धुक्षन्- दुहन्ति ॥८॥

त्वमायसं प्रति वर्तयो गोर्दिवो अश्मानमुपनीतमृभ्वा ।

कुत्साय यत्र पुरुहूत वन्वञ्छुष्णमनन्तैः परियासि वधैः ॥ १.१२१.०९

त्वम् । गोः- चिद्रश्मिप्राप्तये । ऋभ्वा- दीप्तेन सूर्येण । दिवः- चिदाकाशात् । उपनीतम्- प्रापितम् ।
आयसम्- आयुधोपलक्षिततेजः । प्रति वर्तयः- व्यसृजः । कुत्साय- कर्मशीलाय । कुत्सा एते
हर्यश्वाय शूषमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । वृत्रकृन्तनसमर्थायोपासकाय । यत्र । पुरुहूत- बह्वाहूत ।
वन्वन्- वृत्राणि हिंससि । तत्र । अनन्तैः- अनेकैः । वधैः- हिंसाकरैः प्रहरणैः । शुष्णम्- शोषणकरं
तमः । परि- परितः । यासि- गच्छसि ॥९॥

पुरा यत्सूरस्तमसो अपीतेस्तमद्रिवः फलिगं हेतिमस्य ।

शुष्णस्य चित्परिहितं यदोजो दिवस्परि सुग्रथितं तदादः ॥ १.१२१.१०

पुरा । यत्- यदा । सूरः- आत्मसूर्यः । तमसः- अन्धकारोपलक्षितावारकस्य । अपीतेः- युद्धात् ।
विमुक्तोऽभवत् । तदा । अद्रिवः- अश्वुपलक्षितजडेशनशील । अस्य- एतस्यात्मसूर्यस्य । हेतिम्-
हिंसकमाच्छादयितारमिति भावः । फलिगम्- मेघोपलक्षितावरणम् । निरसितवानसि । शुष्णस्य-

शोषकस्य । यत्- या । ओजः- आवरणशक्तिः । दिवस्परि- चिदाकाशे । परिहितम्- परितः क्षिप्ता ।
सुग्रथितम्- सुष्ठु सक्तमिव । तत्- ताम् । आदः- विश्लिष्य विदारितवानसि ॥१० ॥

अनु त्वा मही पाजसी अचक्रे द्यावाक्षामा मदतामिन्द्र कर्मन् ।

त्वं वृत्रमाशयानं सिरासु महो वज्रेण सिष्वपो वराहुम् ॥ १.१२१.११

मही- महत्यौ । पाजसी- बलवत्यौ । अचक्रे- व्याप्य वर्तमाने । द्यावाक्षामा- द्यावापृथिव्यौ । इन्द्र-
ईशानशील । कर्मन्- शोभनकर्मणि । त्वा- भवन्तम् । अनु मदताम्- हर्षयताम् । मदी हर्षे । त्वम् ।
सिरासु- सरणशीलासु अप्सु रुद्धासु । आशयानम्- निद्रोपलक्षिततमोगुणप्रधानम् । वराहुम्-
प्रभूतभौतिकभोगे पतितम् । वृत्रम्- आवरणम् । महः- महत्या । वज्रेण- शक्त्या । सिष्वपः-
अपातयः ॥११ ॥

त्वमिन्द्र नर्यो याँ अवो नृन्तिष्ठा वातस्य सुयुजो वहिष्ठान् ।

यं ते काव्य उशना मन्दिनं दादृत्रहणं पार्यं ततक्ष वज्रम् ॥ १.१२१.१२

इन्द्र- ईश्वर । त्वम् । नर्यः- मनुष्येभ्यो हितः । यान् । नृन्- मनुष्यान् । अवः- रक्षसि । तान् ।
वातस्य- प्राणस्य प्रणालीभूतान् । सुयुजः- सुयोजितान् । वहिष्ठान्- अतिशयेन वाहकानश्चान् ।
तिष्ठ- आतिष्ठ । काव्यः- दर्शनयुक्तः । उशनाः- कमनीय उपासकः । वश कान्तौ । यम्- यत् ।
मन्दिनम्- हर्षकरम् । वृत्रहणम्- आवरणशक्तिभेदकम् । पार्यं- तारकम् । वज्रम्- आयुधोपलक्षितं
सामर्थ्यम् । ते- तुभ्यम् । दादत्- दत्तवान् । तम्- तत् । ततक्ष- तनूकृतवान् ॥१२ ॥

त्वं सूरौ हरितौ रामयो नृन्मरच्चक्रमेतशो नायमिन्द्र ।

प्रास्य पारं नवतिं नाव्यानामपि कर्तमवर्तयोऽयं ज्यून् ॥ १.१२१.१३

त्वं । सूरः- ज्योतिष्मान् । हरितः- आकर्षणशक्तिभूतान् । नृन् - नेतृनश्वोपलक्षितप्राणान् । रमयः- रमयामासिथ । अयम्- एषः । एतशः- अश्वोपलक्षितप्राणः । न- च । चक्रम्- रथचक्रोपलक्षितलक्ष्यप्रापकगतिभूतर्तम् । भरत्- दधार । इन्द्र- परमेश्वर । नाव्यानाम्- नौकोपलक्षितशोभनगत्या तार्याणां जीवनोदकानाम् । नवतिम्- प्रभूतमतीत्य । पारम् । अयज्यून- अदानशीलान् । प्रास्य- नीत्वा । नेतुमिति भावः । कर्त- तेभ्योपि दानादिशोभनकर्म । अवर्तयः- कारयामासिथ । एवमिन्द्रस्य पतितपावनत्वमुच्यते ॥१३॥

त्वं नो अस्या इन्द्र दुर्हणायाः पाहि वज्रिवो दुरितादभीके ।

प्र नो वाजात्रथ्यो^१ अश्वबुध्यानिषे यन्धि श्रवसे सूनृतायै ॥ १.१२१.१४

इन्द्र- जितेन्द्रिय । अस्याः- एतस्याः । दुर्हणायाः- नाशयितुमशक्यायाः दुर्भावनायाः । नः- अस्मान् । पाहि- रक्ष । वज्रिवः- वज्रपाणे । अभीके- समीपस्थात् । दुरितात्- पापात् । पाहि- रक्ष । नः- अस्मभ्यम् । रथ्यः- ऋतव्यञ्जकरथयुक्तानि । अश्वबुध्यान्- प्राणबोधकानि । वाजान्- अध्यात्मधनानि । इषे- शोभनसङ्कल्पाय । श्रवसे- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणोपलक्षितानुभूतये । सूनृतायै- प्रियहितवाणीप्राप्तये । प्र यन्धि- प्रयच्छ ॥१४॥

मा सा ते अस्मत्सुमतिर्वि दसद्वाजप्रमहः समिषौ वरन्त ।

आ नो भज मघवन्गोष्वर्यो मंहिष्ठास्ते सधमादः स्याम ॥ १.१२१.१५

ते- त्वदत्ता । सा । अस्मत्सुमतिः- अस्माकं शोभना मतिः । वि- विशेषेण । मा दसत्- मा नश्यतु । दसु उपक्षये । वाजप्रमहः- संपद्भिर्महात्मन् । इषः- अस्मदेषणाः । त्वाम् । सं वरन्त- सम्यक् वृण्वन्तु । वृ वरणे । मघवन्- इन्द्र । अर्यः- त्वमार्यशीलः । नः- अस्मान् । गोषु- चिद्रश्मिषु । आ भज- प्रापय । ते- तव । मंहिष्ठाः- अतिशयेन स्तुतिभिः प्रवर्धयितारः । सधमादः- सहमाद्यन्तः । स्याम- भवेम ॥१५॥